

**Par grūtniecības mākslīgu pārtraukšanu:
starp *nasciturus*¹ pamattiesībām uz dzīvību un sievietes pamattiesībām uz
pašnoteikšanos
(konspektīvas tēzes par problēmas juridisko struktūru)**

I. Ievads

1. Jautājums par mākslīgas grūtniecības pārtraukšanas pieļaujamību ir komplicēts **ētisks, politisks, sociāls un tiesisks jautājums**. Sabiedrībai tomēr ir jāatrod zināms juridisks *modus vivendi*, kas atspoguļojas **juridiskajā noregulējumā**. Tas vienmēr ir kompromiss.

2. Šis kompromiss tomēr ne vienmēr noved pie ilgstoša „tiesiska miera”. Tas bieži sabiedrībā pastāvīgi tiek apstrīdēts, jo šīs problēmas pamatā ir nevis tās tiesiskais vai citi aspekti, bet gan tieši tās **ētiskais aspekts**.² Savukārt ētiski jautājumi ir ierobežotākā mērā pieejami (racionālai) diskusijai, kā, piemēram, politiski, sociāli, ekonomiski vai juridiski jautājumi, jo tie lielākā mērā balstās uz pārlicību un aksiomātiskiem pamatpieņēmumiem.

3. Tādēļ neraugoties uz visās Eiropas valstīs, arī Latvijā, panākto juridisko kompromisu, kas parasti ar dažādiem ierobežojumiem tomēr pieļauj mākslīgu grūtniecības pārtraukšanu līdz zināmai grūtniecības stadijai, šis jautājums daudzās valstīs atkārtoti atgriežas **politiskajā dienaskārtībā**, jo daļa sabiedrības šī kompromisa rezultātu vēlas „pārbīdīt” uz vienu vai otru pusi.

4. Šajās tikai **konspektīvajās tēzēs** nepieskaršos šīs problēmas ētiskajam aspektam (pie reizes atgādinot, ka par to savu nostāju var formulēt ikviens, nevienam šai ziņā nav lielākas tiesības kā citam), bet centīšos uzrādīt **vienīgi** šīs problēmas **juridisko struktūru** (II), un beigās īsi formulēšu dažas savas personīgas pārdomas (III).

II. Problēmas juridiskā struktūra

5. No juridiskā viedokļa problēmas centrā atrodas **divu subjektu pamattiesības**, kura konkrētajā situācijā – jautājumā par mākslīgu grūtniecības pārtraukšanu – atrodas **pretrunā** viena ar otru. Šāda situācija tiesībās nav nekas neparasts, tā ir standarta situācija, kurā juridiski ir jāapsver, kurai no tiesībām dodama priekšroka. Lai atrastu taisnīgu risinājumu, tiesībās pastāv arī attiecīga metodoloģija.

6. Konkrētā gadījumā pretrunā atrodas divu subjektu (iespējamās) pamattiesības: no vienas puses, *nasciturus* **tiesības uz dzīvību**, no otras puses, sievietes³ tiesības uz **pašnoteikšanos** par savu ķermeni (tiesības uz autonomiju).

7. Tomēr apskatot katru no šīm pretnostatītajām⁴ pamattiesībām, rodas virkne juridisku jautājumu. Šeit tie tiks tikai īsi ieskicēti, un norādīti daži risinājumi citās Eiropas valstīs, tos nevērtējot.

¹ Lai izvairītos no priekšlaicīgas juridiskas kvalifikācijas, kas šeit tieši ir viena no galvenajām problēmām, šeit tiek lietots tiesībzinātniskajā literatūrā izplatītais, neitrālais latīniskais apzīmējums *nasciturus*, t.i., „tas, kurš vēl nākotnē dzims”.

² Piemēram, ASV šī tēma kopš gadu desmitiem pastāvīgi tiek diskutēta gandrīz visās vēlēšanu kampaņās.

³ Jāatzīmē, ka tēva subjektīvi tiesiskā pozīcija šajā iespējamā konfliktsituācijā ir maznozīmīga – tēvam nav subjektīvu tiesību pret māti, prasīt, lai viņa iznēsā viņa bērnu. Tomēr noteiktā situācijā viņš var pārstāvēt vēl nedzimušā bērna intereses un tiesības (bet nevis savējās).

8. Vispirms par sievietes pamattiesībām uz pašnoteikšanos par savu ķermeni.

9. Šādas pamattiesības gan nav *expressis verbis* ierakstītas valstu konstitūcijās (arī ne Satversmē), bet tās loģiski izriet no vairākām citām pamattiesībām, it sevišķi no tiesībām uz personas neaizskaramību (Satversmes 94.pants), tiesībām uz privāto dzīvo (Satversmes 96.pants) un cilvēka cieņas⁵ aizsardzību (Satversmes 95.pants). Tās izriet arī no Eiropas Cilvēktiesību konvencijas (8.pants, kas nosaka tiesības uz privāto dzīvi). Šīs sievietes tiesības ir tālād minēto pamattiesību atvasināta izpausme. Sievietes pamattiesības uz pašnoteikšanos par savu ķermeni ietver juridiskās attiecības ar un lēmuma pieņemšanu par viņas ķermenī atrodošo *nasciturus*.

10. Tālāk par *nasciturus* pamattiesībām uz dzīvību (Satversmes 93.pants). Tas ietver jautājumu par *nasciturus* juridisko dabu, un par viņa pamattiesībām.

11. Attiecībā uz *nasciturus* **juridisko dabu** centrālais jautājums ir, ar kuru **brīdi** viņš jau **juridiski ir „persona”**, ar no tā izrietošām konsekvencēm, ka viņam, kā jebkurai personai, pienākas pamattiesības uz dzīvību.

12. Juridiskajās diskusijās šī brīža noteikšanai tiek piedāvātas sekojošas augļa **attīstības stadijas**: (1) ieņemšanas brīdis, (2) olšūnas implantācijas brīdis, (3) augļa smadzeņu darbības sākums, (4) augļa patstāvīga dzīvotspēja ārpus mātes ķermeņa, (5) piedzimšanas brīdis. Blakus tam juridiskajā diskusijā tiek pārstāvēta arī t.s. interešu pieeja, kas orientējas uz brīdi, no kuras auglis ir spējīgs subjektīvi uztvert sevi un/vai apkārtni.

13. Tie visi ir **fizioloģiski** pieturas punkti, pie kuriem var tikt piesaistīts normatīvais regulējums. Tomēr tie paši par sevi vēl nepamato normatīvā regulējuma izvēli. Tādēļ, lai normatīvā izvēle būtu pārliecinoša, tā jāsaista ar tās pamatā esošajām **ētiskajām pamatnostādņēm**.

14. Pavisam shematiski, neiedziļinoties detaļās, var konstatēt, ka šajā kontekstā pastāv trīs **ētiska rakstura pamatnostādnes**:

(1) Pirmā, konsekvētākā ētiskā pamatnostādne ir tā, ka no **ieņemšanas**, t.i., olšūnas apaugļošanas mirkļa *nasciturus* jau ir **„persona”**, tālād (vēl nedzimis) cilvēks gan ētiskā, gan līdz ar to arī juridiskā izpratnē. Tādēļ viņam ir pamattiesības uz dzīvību. Tā kā šīs juridiski ir ļoti augsta ranga tiesības, tad sievietes tiesībām uz pašnoteikšanos par savu ķermeni to priekšā jebkurā situācijā ir jāatkāpjas. Tas nozīmē, ka *nasciturus* ir neierobežotas tiesības uz dzīvību.⁶ Šīs pamatnostādnes saknes meklējamas galvenokārt kristīgās reliģijas priekšstatos par Dieva noteikto cilvēka sūtību un līdz ar to cilvēka dzīvības absolūto vērtību.⁷ Šāda nostādne ir ietverta likumā dažās Eiropas valstīs.⁸

(2) Otrā pamatnostādne ir pirmās vairāk vai mazāk **mīkstināts variants** un ir ietverta likumā **lielākajā daļā Eiropas valstīs** (tajā skaitā arī Latvijā). Principā akceptējot kristīgo ideju (arī tās sekulārajā formā) par *nasciturus* **ētisko** kā (potenciāla) cilvēka pašvērtību jau no paša sākuma, t.i., no ieņemšanas brīža, tā tomēr pieļauj, ka *nasciturus* „personas” (vēl

⁴ Protams, normālā situācijā šīs pamattiesības nav nekādā ziņā pretnostatītas; tās papildina un veicina viena otru. Pretnostatītas šīs pamattiesības ir tikai tajā specifiskajā situācijā, kurā ir runa par mākslīgu grūtniecības pārtraukšanu uz sievietes gribas pamata.

⁵ Ar cilvēka cieņu šeit domāta nevis civiltiesiskā cieņa saistībā ar godu (angl. *honour*, vāc. *Ehre*, franc. *l'honneur*), bet gan cieņa filozofiskā izpratnē (angl. *dignity*, vāc. *Würde*, franc. *la dignité*), kas ir visu cilvēktiesību pamataksioma.

⁶ Vienīgais izņēmums, kas ētiski pieļaujams, var tikt atzīts tad, ja grūtniecība nopietni apdraud mātes dzīvību vai veselību. Šeit tālād būtu jāizšķiras starp divu personu līdzvērtīgām tiesībām, un konkrētā situācijā priekšroka var tikt dota arī mātes tiesībām.

⁷ Jāatzīmē, ka šī pamatnostādne, ja tā grib būt patiesi konsekvēta, prasa iestāšanos par jebkuru dzīvību – pašsaprotami tas nozīmē būt nevien pret nāves sodu, bet principā arī iestāšanos par pacifismu, kā arī ne tikai par cilvēka dzīvību, bet arī par jebkuru dzīvu radību.

⁸ Piemēram, Īrijā, Maltā, Sanmarīno.

nedzimuša cilvēka) īpašības juridiski sākas nevis jau ar olšūnas apaugļošanu, bet gan kaut kad **vēlāk grūtniecības gaitā**, vēlākais ar patstāvīgu dzīvotspēju ārpus mātes ķermeņa, bet vēl pirms piedzimšanas.

Par katru no 12.§ minētajām augļa attīstības stadijām Nr.(2) līdz Nr.(4) ir izvirzīti savi ētiski apsvērumi, kādēļ *nasciturus* kļūst par „personu” (t.i., vēl nedzimušu cilvēku) tieši tajā brīdī. Tie atrodami speciālajā literatūrā. Katrā valstī likumdevējs ir izvēlējis vienu no šiem ētiskajiem pamatojumiem kā atsauci savam juridiskajam risinājumam.⁹ Šī izvēle dažādās Eiropas valstīs ir dažāda, taču vairumā Eiropas valstīs brīdis, kad *nasciturus* juridiski iegūst „personas”, t.i., cilvēka statusu, ir noteikts uz grūtniecības 12.-14.nedēļu (Zviedrijā - 18.nedēļu). Arī Latvijā šis termiņš ir noteikts uz 12.nedēļu.

Valstīs, kas savu likumdošanu balsta uz šo otro ētisko pamatnostādni, *nasciturus* savu „personas” statusu juridiski iegūst tikai pēc šīs likumā noteiktās grūtniecības nedēļas. **Tikai no šā brīža** sākas *nasciturus* jau kā (vēl nedzimuša) cilvēka juridiskā izpratnē pamattiesību, it sevišķi viņa pamattiesību uz dzīvību, **pilna** aizsardzība. Tad konflikta situācijā šo augļa pamattiesību priekšā kā ne tik būtiskas atkāpjas sievietes tiesības uz pašnoteikšanos par savu ķermeni.

Turpretim **pirms** šī likumā noteiktā brīža *nasciturus* aizsardzība gan pastāv,¹⁰ taču tā vēl **nav absolūta** kā pilntiesīgai „personai”, un pamatā prevalē sievietes tiesības uz pašnoteikšanos.

Šī *nasciturus* aizsardzība atsevišķi vai kumulatīvi izpaužas galvenokārt divos **ierobežojumos**:

a) noteikumā, ka grūtniecības pārtraukšana ir pieļaujama tikai īpaši **attaisnojamos** gadījumos, un proti:

aa. **medicīnisku**¹¹ vai **ētisku**¹² iemeslu (indikāciju) dēļ;

bb. **sociālu** iemeslu (indikāciju) dēļ (sieviete dažādu iemeslu dēļ nav gatava vai spējīga iznēsāt bērnu).

b) noteikumā, ka sievietei pirms grūtniecības pārtraukšanas ir jākonsultējas, vai ka vismaz pastāv **konsultācijas** piedāvājums, pie tam šo konsultāciju raksturs (medicīnisks un/vai sociāls) un tas, vai šīs konsultācijas ir vai nav obligātas, dažādās valstīs ir noregulēts dažādi.¹³ Praktiski gala izšķiršanās paliek sievietes rokās, kas nozīmē, ka šajā grūtniecības stadijā – t.i., pirms likumā noteiktās grūtniecības stadijas, kad *nasciturus* iegūst pilnas cilvēka tiesības – konflikta situācijā juridiski principā prevalē sievietes tiesības uz pašnoteikšanos;

⁹ Tomēr iespējami arī vēl citi pieturas punkti. Piemēram, kā iespējamu kritēriju, kas varētu tikt izmantots, lai ētiski noteiktu brīdi, kad *nasciturus* kļūst par „personu” (vēl nedzimušu cilvēku), varētu likt priekšā *nasciturus* ciestspēju, t.i., spēju izjust ciešanas (angl. *endurance*, vāc. *Leidensfähigkeit*, franc. *endurance*). Varētu pieņemt, ka apaugļota olšūna 10 minūtes pēc apaugļošanas vēl nav spējīga izjust ciešanas, kamēr 6 mēnešus vecs embrijs jau ir spējīgs ciest. Ciešanas aptver gan fiziskās, gan garīgās ciešanas.

¹⁰ Vācijas Federālā konstitucionālā tiesa savā 1993.gada 28.maija spriedumā (BVerfGE 88, 203) argumentēja, ka *nasciturus* ir „cilvēka dzīvība” (vāc. *menschliches Leben*) jau kopš ieņemšanas brīža, un līdz ar to viņam jau kopš tā brīža pienākas konstitūcijā garantētā likuma aizsardzība. Tomēr izņēmuma gadījumos līdz zināmai grūtniecības stadijai mākslīga grūtniecības pārtraukšana ir pieļaujama. Par šādiem izņēmuma gadījumiem tiesa atzina nevien medicīniskas nepieciešamības un ētiska rakstura (izvarošana, incests) gadījumus, bet arī sociāla rakstura gadījumus, ja vien pirms tam pastāv obligāts konsultācijas pienākums.

¹¹ Medicīniskie iemesli var attiekties gan uz mātes, gan uz augļa veselību (t.sk. iespējami augļa ģenētiski defekti).

¹² Piemēram, izvarošana, incests.

¹³ Piemēram, Vācijā un Itālijā pastāv konsultācijas pienākums, turpretim konsultācija nav obligāta Somijā un Dānijā, savukārt Zviedrijā konsultācija ir jāpiedāvā. Vācijā konsultāciju notiek gan īpašā konsultācijas iestādē (ko parasti uztur NVO vai baznīca), kur tiek sniegta sociālā konsultācija, gan arī pie ārsta, kur tiek sniegta medicīniskā konsultācija, savukārt Nīderlandē konsultācija notiek tikai pie ārsta.

(3) Trešā ētiskā pamatnostādne ir pilnīgi pretēja pirmajai. Tā uzskata, ka cilvēks kā būtne ar visām tiesībām par tādu kļūst **tikai piedzimstot** Līdz tam viņš uzskatāms par **mātes ķermeņa sastāvdaļu** un līdz ar to pakļauts viņas tiesībām uz pašnoteikšanos. Šādā radikālā veidā šī pamatnostādne nav ietverta nevienas Eiropas valsts likumdošanā.¹⁴ Mazāk radikālā variantā šī ētiskā nostādne ir pamatā Anglijas likumdošanai, kas pieļauj grūtniecības mākslīgu pārtraukšanu līdz brīdim, kad auglis ir spējīgs patstāvīgi dzīvot ārpus mātes ķermeņa (24.grūtniecības nedēļa).

15. Valstīs, kurās paredz, ka mākslīga grūtniecības pārtraukšana ir pieļaujama tikai likumā noteiktos izņēmuma gadījumos, un kuras kā izņēmuma gadījumus pieļauj arī **sociālus iemeslus** (tā ir lielākā daļa valstu), juridiski visgrūtāk atbildamais ir jautājums, cik plašs ir šī izņēmuma **tvērums**. Vai par pamatu iemeslu atzīstams, ka nav pietiekošs materiālais nodrošinājums? Vai ka bērna tēvs sievieti ir pametis? Vai ka ģimene nav stabila (piemēram, tēvs ir dzērājs)? Vai ka sieviete savā dzīves plānojumā vispirms ir paredzējusi iegūt izglītību? Vai ka sieviete nejutās psiholoģiski gatava uzņemties atbildību par bērnu? Vai ka sieviete ir ļoti jauna, iespējams, nepilngadīga, vai, piemēram, garīgi atpalikusi vai nelīdzsvarota?

16. Būtisks jautājums šeit ir arī tas, cik tālu konsultants var ņemt vērā iespējamā **bērna nākotnes dzīves kvalitāti**, piemēram, ka viņam, iespējams, būs jāzaug nabadzīgos vai antisociālos apstākļos; cik tālu šādas prognozes vispār ir drošas?

17. Praksē šis juridiskais jautājums pamatā tiek risināts tā, ka parasti tie argumenti, ko sieviete nopietni izvirza, tiek **ņemti vērā un akceptēti**. Tomēr konsultācija pati par sevi, t.i., nopietna saruna par šo tēmu, bieži vien noved pie jautājuma dziļāka izvērtējuma.

18. **Kopsavilkumā** jākonstatē, ka vairumā Eiropas valstīs grūtniecības mākslīgā pārtraukšana ir pieļaujama līdz zināmai grūtniecības **stadijai**, un ka *nasciturus* **pilna** juridiska aizsardzība, kas nozīmē, ka viņa tiesības uz dzīvību prevalē pār sievietes tiesībām uz pašnoteikšanos par savu ķermeni, iesākas tikai **pēc** šīs likumā noteiktā brīža. Savukārt **pirms** šīs stadijas *nasciturus* tiesiska aizsardzība ir **vājāka**, kas vairumā gadījumos nozīmē, ka grūtniecība izņēmuma kārtā **var** tikt mākslīgi pārtraukta (t.i., sievietes tiesībām uz pašnoteikšanos par savu ķermeni var tikt dota priekšroka), taču tikai tad, ja pastāv nopietni iemesli, pie kādiem pieskaitāmas nevien **medicīniskā un ētiskā indikācija**, bet arī **sociālā indikācija**. Papildus daudzās valstīs pastāv arī **konsultācijas** pienākums vai piedāvājums.

19. Šāds kompromiss ir pamatā juridiskiem risinājumiem likumdošanā, kas nodrošina pietiekami plaši akceptētu **modus vivendi**. Taču jāatzīst, ka ar tiem vien ir grūti panākt pietiekoši plašu vienprātību par šim jautājumam pamatā esošajiem ētiskajiem apsvērumiem, kas atrodas šīs diskusijas centrā.

III. Dažas papildus ierosmes

20. Latvijas pašreizējā likumdošana grūtniecības mākslīgās pārtraukšanas jautājumā Eiropas valstu risinājumu spektrā nav nekādā ziņā „uzkrītoša”. Tomēr diskutēt par šī jautājuma risinājuma pilnveidošanu ir legītimi. Šajā sakarā dažas manas gluži **personīgas** pārdomas:

21. Grūtniecības mākslīgas pārtraukšanas jautājums ir sievietes dziļi personīgs jautājums. Lai gan tas atstāj zināmu iespaidu uz demogrāfiju, ar to saistītie **tiešie** risinājumi, kas konkrēti skar grūtniecības mākslīgas pārtraukšanas pieļaujamību, nebūtu primāri skatāmi demogrāfijas uzlabošanas, bet gan

¹⁴ Tomēr ar argumentiem, kas ir tuvu šai nostājai – un līdz ar to pretēji iepriekš minētajai Vācijas Federālās konstitucionālās tiesas argumentācijai – tika pamatots ASV Augstākās tiesas 1973.gada 22.janvāra spriedums lietā *Roe v. Wade*. Šis spriedums principā noteica, ka līdz brīdim, kamēr *nasciturus* nav pats par sevi dzīvotspējīgs (toreiz par šo robežu uzskatīja grūtniecības 28.nedēļu), tikmēr tā nav „persona” un tam līdz ar to nav savu subjektīvu tiesību. Vēlāk ASV Augstākā tiesa šo savu judikatūru niansēja un sazaroja.

valsts palīdzības dziļā iekšējā konfliktā nonākušas sievietes kontekstā. Taču valstij ir iespējams ar **netiešiem** mehānismiem zināmā mērā pozitīvi veicināt sievietes (vecāku) vēlmi, audzināt bērnus.

22. Attiecībā uz **tiešajiem risinājumiem**, iespējams, ka likumdošanu varētu papildināt tiktāl, ka tiktu paredzētas **konsultācijas iespējas** ne tikai medicīniskās u.tml. indikācijas gadījumos (kas likumā ir paredzētas jau patlaban), bet arī sociālās indikācijas gadījumā. Pie tam domāju, ka šādai konsultācijai sociālās indikācijas gadījumā nevajadzētu būt obligātai, jo šāds formāls pienākums tikai neadekvāti palielinās spiedienu uz sievieti, kura tā vai tā atrodas dilemmas, jo sevišķi morālas dilemmas priekšā, bet šādai konsultācijai vajadzētu būt **nesaistošam piedāvājumam**, kuru sieviete var izmantot, lai dziļāk pārrunātu savu stāvokli ar viņas situāciju izpratošu konsultantu.

23. Turpretim attiecībā uz **netiešajiem mehānismiem**, kas, veicinot dzimstību, tajā skaitā arī motivējot grūtibās nonākušo sievieti, bērnu tomēr iznēsāt, zināmā mērā varētu uzlabot demogrāfisko situāciju, valstij ir visai plašas iespējas.

Principā varētu tik mēģināts koncipēt jaunu politikas virzienu, kuras mērķis būtu **pārvērst Latviju par „bērniem draudzīgu vidi”**, tas nozīmē, **uzlabot bērnu dzīves kvalitāti**, kas savukārt vairāk motivētu vecākus, izšķirties par bērniem. Šādā kontekstā iespējami gan lieli, gan mazi projekti, gan dārgi, gan arī ne tik dārgi pasākumi, bet tiem būtu vēlams būt savstarpēji saskaņotiem vienotā koncepcionālā ietvarā.¹⁵ Un protams, tas, esošā budžeta ietvaros, nozīmētu arī zināmu prioritāšu akcenta pārbīdi.

¹⁵ Pie šādiem pasākumiem varētu piederēt, piemēram, visaptverošas **bērnudārzu** sistēmas nodrošināšana (kas vienlaicīgi varētu veicināt arī integrāciju), kas likumā jau principā ir paredzēta, taču praksē vēl nav pilnībā īstenota; riska mazināšana, kad bērns būtiski palielina ģimenes vai vientuļās mātes iespēju ieslidēt **nabadzībā** vai samazina iespējas no tās izklūt; paplašināta palīdzība bērniem un jauniešiem, kas nāk no **nelabvēlīgākām ģimenēm**, kas palīdzētu viņiem no šīs vides izklūt; konsekventa **neauglības ārstēšanas** programma ar attiecīgu finansējumu; mērķtiecīga valsts politika, kas būtu vērsta uz to, ka jaunas ģimenes var sev iegādāties **mājokļus par pieņemamu cenu** (tas prasītu nopietnu pievēršanos mājokļu „tirgum” un **adekvātas mājokļu politikas** formulēšanu: apšaubāmās **tirgošanās ar uzturēšanās atļaujām** pārskatīšanu, kas sadārdzina dzīvokļu cenas vietējiem iedzīvotājiem; **antispekulatīva nekustamā īpašuma nodokļa** ieviešanu; sākumā kaut vai vismaz izpēti, lai noskaidrotu, kādēļ **mājokļu cenas** Latvijā ir tuvas Rietumeiropas cenām, kaut gan būvnieku algas un citas izmaksas ir krietni zemākas, u.c. pasākumi mājokļu tirgus normalizēšanai). Bez tam – šis gan vairāk būtu NVO jautājums – sabiedrībā kopumā būtu jāveicina **pozitīva attieksme pret bērniem** (piemēram, ir liela starpība sabiedrības attieksmē pret bērniem Latvijā un Itālijā).